

РЕЦЕНЗИЯ

от доц. д-р Добрин Христов Канев, НБУ, Политически науки (3.3)

на дисертацията на **Теодора Александрова Йовчева** на тема **„Персонализация на политическите партии: НДСВ и ГЕРБ в сравнителна перспектива“** за присъждане на образователната и научна степен „доктор“ по професионално направление 3.3. Политически науки (Сравнителна политология)

Преди четвърт век Питър Мейър в книгата си «Party System Change» беше поредният учен, който отбеляза, че партийните системи в демократизиращите се страни в Централна и Източна Европа ще са различни от тези в „старите демокрации“, защото и самите партии са различни - много от тези нови партии са създадени отгоре-надолу – в парламента или от политически елити.

Десетина години по-късно Пол Уеб и Стивън Уайт, също изследвайки партийната политика в новите демокрации, обърнаха внимание на персонализма, като вече подчертаха факта на нарастващо значение при формиране на политически партии не просто на елитите, а на отделни личности. Според тях създадените по този начин партии не функционират като колективни организации за политическо действие, а са използвани от политическите личности за техни собствени цели.

Кас Муде преди няколко години в изследването си за популизма стигна до извода, че днес персонализацията вече се е превърнала в обща тенденция в политиката. Станало е обичайно политически лидери да си създават политическа организация, за да могат да участват на избори. Той нарича тези партии „персоналистки изборни мотори“, които са изградени от силна политическа фигура и са изцяло контролирани от нея.

Споменавам тези няколко може би произволно избрани, но все пак показателни, стъпки в изследванията на политическите партии (най-вече на тези в новите демокрации), които отразяват една все по-често реализирана практика на формиране на персоналистки партии, за да подчертая още в началото важността на изследователската тема на дисертацията на Теодора Йовчева - „Персонализация на политическите партии: НДСВ и ГЕРБ в сравнителна перспектива“. Нейният избор е несъмнено сполучлив. Още повече, че България има какво да предложи в тази област на знанието за политическите партии, доколкото пред последните двадесетина години в страната се появиха две мощни (и няколко по-малки) персоналистки партии. А по традиция политическите

процеси в България не са често появяваща се част от политологичните изследвания по света, в т. ч. и в сравнителната политология. Самите персоналистки партии също остават все още недостатъчно анализирани. Това се отнася и за българската политология, където този проблем се засяга в повечето случаи периферно. Така че дисертацията на Теодора Йовчева като труд, насочен към изследване на съществен и сравнително нов и по-слабо изследван проблем, притежава значителен потенциал да даде свой собствен принос в изучаването на важни аспекти на съвременните политически партии.

Оттук естествено възниква въпросът: Реализиран ли е този потенциал в представения за публична защита дисертационен труд? Отговорът ми е положителен и в следващите редове ще се опитам да го обоснова.

Първото ми основание е свързано с показаното умение на авторката да реализира ефективен изследователски процес, да прилага правилата на научното познание, да създава прецизен научен продукт в областта на политологията., Теодора Йовчева извън всяко съмнение е демонстрирала в своята работа обширни и задълбочени знания, които значително надхвърлят сферата на собствения обект на изследване. Докторатът е резултат на продължителна самостоятелна работа. Натрупаният опит в рамките на международно научно сътрудничество, преди всичко в рамките на Европейския консорциум за политически изследвания (ЕСРР), също е довел до високо качество на изследването.

Дисертационният труд се отличава с *ясно поставени цели и задачи и логична вътрешна структура*. Авторката си задава „изследователския въпрос“, каква е причината персоналистки партии като НДСВ и ГЕРБ, които влизат в управлението след първото си участие на парламентарни избори и които имат някои общи характеристики, да имат различна съдба. Като отговор тя формулира и *своята теза*: Ключов за оцеляването или гибелта на този тип партии е организационният фактор, изграждането на действени партийни структури: Липсата на партийна структура води до колапса на НДСВ, а от друга страна, организационно развитият партиен апарат дава възможност на ГЕРБ да се утвърди (вж. с. 7).

За да докаже тезата си, авторката си поставя няколко *изследователски цели*. От една страна е важно първоначално да се изясни същността на персоналистката партия като специфичен тип политическа партия и оттам да се покаже персоналисткия характер на двете изследвани партии. Нейна следваща цел е, в резултат на аналитичния прочит на литературата да подбере теоретичен модел, който да ѝ открие възможност за надеждно изследване на НДСВ и ГЕРБ. Като трета цел

можем да посочим детайлното изследване на двете персоналистки партии и тяхното сравнение с оглед поставената теза.

Водещ *методологически подход* е сравнителният анализ, който дава най-добрата възможност за авторката да докаже тезата си. Като разкрива първоначално същността и особеностите на двете партии във вид на отделни казуси, тя след това ги сравнява и достига до надеждни научни изводи.

В хода на работата Теодора Йовчева ни убеждава, че владее и други важни методологически инструменти, като документен анализ (при прецизния анализ на партийни документи на двете партии), контент анализ (при изследване на някои от формите на предизборни кампании на двете партии), анализ на електорални данни.

Целият дисертационен труд е стъпил на солидна *източникова база*. От една страна, това са множеството значими вторични източници, въз основа на които авторката е подготвила теоретичната си част. Там ще срещнем на практика всички основни произведения в областта на изследване на персоналистките политически партии, а в значителна степен и на други близки или преплитачи се партийни разновидности като популистките партии, бизнес-фирмените партии и др. Това означава, че дисертантката отлично познава научната литература по темата и умело е работила с нея, опирайки се на ключови в проблемната област произведения. Това ѝ е дало възможност не само да синтезира важни идеи в тематичната област, но и да изведе подходящите за изследването модели и постановки. От друга страна, това са партийните документи на изучаваните партии. От трета страна, авторката самостоятелно е провела полуструктурирани интервюта с дейци на НДСВ и ГЕРБ, които са уплътнили аналитичната картина и са станали важен подход към разбиране на ред ключови вътрешнопартийни процеси и решения, свързани с темата на дисертацията.

Важна предпоставка за аналитично излагане на проблемите и за тяхното научно осмисляне създават избраната от авторката *структура на дисертацията и логика на изследването*. В изследването си Теодора Йовчева е поела по дългия път, тръгващ от изясняване на общите проблеми и стигащ до детайлно сравнение на двете партии.

Първата глава на дисертацията е посветена на изграждане на теоретичната рамка на изследването. В нея се изяснява значението на понятието персонализация в политиката и по-специално в политическите партии и се обосновава теоретичния избор на авторката в това отношение. Показан е самият процес на персонализация и са идентифицирани важните фактори, които го пораждат, поддържат и усилват – новата роля на медиите, появата на социалните мрежи, промените в

процесите на партийна идентификация, ерозията на колективни идентичности, новите изисквания в организационната област и в предизборните кампании и др.

Теодора Йовчева, на базата на критично проучена теоретична литература, е представила систематизирано научните дебати за персонализацията на политиката и на партиите. На такава основа тя е избрала подходящо понятие за персонализация и е посочила критерии за определяне на персоналистката същност на партиите.

Тук са третиран и нови феномени в партийната дейност като популизма и бизнес-фирмената партия, които не само имат пряко отношение към изследователския предмет, но и разширяват хоризонта при търсене на най-подходящи индикатори за собственото изследване на авторката. Тези индикатори са разработени в края на главата. Авторката най-напред тества приложимостта на обичайна система от индикатори, насочена по-скоро към институционалните предпоставки за установяване на персонализация – тип политическа система (парламентарна или президентска), тип избирателна система (мажоритарна или пропорционална), формален статут на министър-председателя. При използване на тези индикатори дисертантката обръща внимание върху очевиден парадокс - институционалните условия в България в нито един елемент не благоприятстват появата и развитието на персоналистки партии, но те са факт (вж. с. 57). Това е причината тя да се насочи към прилагане на комплекса индикатори от т. нар. „модел на Погунтке и Уеб“, насочен към анализ конкретно на партиите от гледна точка на тяхната персонализация. И наистина в последна сметка този избор се е оказал удачен – неговите три равнища на анализ (електорално, партийно, правителствено) с техните конкретни индикатори са се оказали надежден инструмент за сравнителния анализ на двете български персоналистки партии. От друга страна, включването на българския пример (който не е част от оригиналното изследване на посочените автори) дава възможност на дисертантката да тества и по-широката валидност на този модел. Има обаче и нещо повече – в хода на изследването авторката е разширила този модел, като, запазвайки трите основни равнища, тя го е допълнила в някои от тях с нови индикатори, възприети от изследванията на други автори в областта (например на Фортунато Мусела) или произтекли от събраната от нея конкретна информация за вътрешнопартийния живот на изследваните организации. Това още повече подчертава способността на Теодора Йовчева самостоятелно да прилага необходимия ѝ за конкретните случаи теоретичен инструментариум.

Естествено е от гледна точка на посоченото дотук *следващото ми основание за позитивна оценка на дисертационния текст* да произтича именно от представеното в тази глава - от начина на

теоретична работа, от критичното осмисляне на създаденото в политическата наука в областта на изследвания проблем, от обосновавания избор на аналитични инструменти.

След решаването на по-общите въпроси, естествено е следващите глави да представят резултатите от приложените методи и методики на изследването. В случая втората глава е посветена на НДСВ, третата – на ГЕРБ, а в четвъртата ударението е върху сравнението на двете партии, по-специално по ключовия от гледна точка на тезата въпрос за ролята на организацията в съдбите на двете партии.

В тези части на доктората също могат се открият *достатъчно основания за очертаване на достойнствата му.*

Ще започна с маркираните по-горе в рецензията първични източници на изследването в лицето на взети от авторката интервюта с дейци на двете партии. *Провеждането на тези интервюта и коректното им използване в дисертационния труд е значително постижение на дисертантката.* Набраната по този начин оригинална информация (част от която не е била публично известна) несъмнено е богатство, разкрито от Теодора Йовчева. Интервюираните са сред висши по позициите си представители на двете партии – председатели на Народното събрание, народни представители (не само бивши, но и настоящи към момента на писане на дисертационния труд), заемащи ръководни постове в партийните органи (Политическия съвет на НДСВ и Изпълнителната комисия на ГЕРБ) и в предизборните щабове на двете партии. Въпросите в интервютата са добре формулирани и ориентирани към изследователските цели. Авторката е споделила какво е било важно за нея да открие чрез тях – каква е мотивацията на членовете за присъединяване към партиите, какъв е ходът на израстването им в партийната йерархия и кариерния им път преди и след присъединяването към формациите, каква е ролята на лидера в началото на партийното строителство (и по-конкретно в процеса на привличане на кадри към партията), каква е неговата роля в процеса на вземане на ключови решения в партиите, как самите респонденти приемат фигурата на лидера и в какви аспекти той постига доминация (вж. с. 9).

Всичко това е позволило на авторката да разшири аналитичната картина на формиране и функциониране на двете български персоналистки партии, като е разкрила ред техни често скрити за публиката черти. Това дори ѝ е дало възможност да стигне до някои специфики, които биха обогатили съвкупния образ на съвременните персоналистки партии по света.

В тези глави, посветени на партиите, се откроява и *друг принос на дисертацията – научното доказване на техния персоналистки характер* чрез прилагане на споменатия аналитичен модел. Още при анализа на НДСВ се появяват, наред с индикаторите на Погунтке-Уеб, и допълнителните

спрямо оригиналния модел индикатори, въведени от авторката. По отношение на първото (електоралното) равнище на персонализацията Теодора Йовчева в по-голяма степен се придържа към оригиналния модел и на негова основа аргументирано показва, че тази партия в електорално отношение е екстремна случай на персонализация – като се започне от самото име на движението (коалицията), премине се към персонализацията на всички форми на предизборна кампания и се стигне до директната комуникация с избирателите. Тук дисертантката е предложила и параграф, посветен на състоянието на медиите в този период, който сякаш изглежда самоцелен и прекъсва хода на аргументацията. Добре е тази тема да се впише по-добре в хода на прилагане на индикаторите за персонализация. По отношение на второто равнище, предложено от възприетия модел, дисертантката значително е разширила индикаторите. От една страна, тя е използвала всички индикатори и чрез тях убедително е очертала персоналистката същност на НДСВ. Става дума за формалните позиции на лидера в партийния устав, за неговата автономия от партийните органи, за липсата на дебати за лидерството. Но наред с това авторката е добавила съществени други измерения на персонализацията като: партията като личен проект на лидера; попълването на ръководни органи по лична покана на лидера (например всеки член на Политически съвет е получил покана лично от Сакскобурготски – вж. с. 76); свързаните с личността на лидера мотиви за присъединяване към партията (например възхищението от лидера). Особено съществено изглежда включването в анализа на ролята на лидера в процеса на вземане на ключови партийни решения. Дисертантката подчертава фактите (вкл. и чрез приведените откъси от интервюта), че такива изключително важни за партията решения като неиздигането на кандидат за президент през 2001 г. (и 2006 г.), оставането в „тройната коалиция“ след 2007 г., членството в АЛДЕ, избора на партийни символи, са били на практика лични решения на лидера, понякога и противопоставящи се на общите настроения в партийните органи. По отношение на третото равнище (роля на лидера в изпълнителната власт) авторката се е придържала по-скоро към предложеното от Погунтке-Уеб. Тя е привела достатъчно аргументи за разкриване на факта, че мандатът за управление на НДСВ е персонално спечелен. Част от тази аргументация произтича от анализа на речта на Сакскобурготски на 6 април 2001 г. - анализ, който има място и по отношение на електоралното равнище на персонализацията в НДСВ. Както показва дисертантката, персонално спечеленият мандат по начало е дал на лидера изключителна свобода при формирането на кабинета. Тази лидерска автономност е доказана и в хода на управлението, като министър-председателят не е изпитвал съпротива или несъгласие при назначаване на непартийни експерти за министри. Нещо повече, авторката е подчертала една българска специфика в общия случай – Сакскобурготски е могъл дори да си позволи назначаването на министерски постове на видни фигури от други партии

(например на опозиционната БСП). Друг индикатор, посочен от авторката и подкрепящ тези изводи, е възможността на премиера безпрепятствено да прави промени в кабинета, без да среща вътрешнопартийна съпротива. При това такива смени са правени не просто в периферни, а в ключови министерства и са засягали изтъкнати дейци на НДСВ. В същия дух тя се позовава и на големия дял на приемане от парламента на внесените от Министерския съвет законопроекти. Струва ми се, че този аргумент не е особено силен, доколкото това е обичайно за демократичните политически системи.

Авторката запазва подхода си и при анализа на персоналистката същност на ГЕРБ в следващата глава на дисертацията. Погледът върху участието на ГЕРБ в множество предизборни кампании в периода 2009-2020 г. (изследване на електоралната персонализация) недвусмислено показва, че при всяка една от тях в центъра е личността на лидера – при това, независимо дали той е пряк кандидат в дадените избори. Комуникацията му с избирателите е директна. Той обикновено говори от първо лице, а партията му разчита изключително на него за изборен успех. Формите и средствата на предизборните кампании са доминирани от неговия образ и глас. И в тази глава авторката се спира на състоянието на медиите и на начина на използването им от лидера, като се добавят и социалните медии. Медиите, разбира се, имат свое влияние в процеса на персонализация, но отново оставам с чувството за известна откъснатост на тези части от представяне на процеса на персонализация и на тази партия. По отношение на второто равнище (персонализация в партията) с право дисертантката е обърнала сериозно внимание на устава на ГЕРБ, който до голяма степен на практика лишава организацията от вътрешнопартийен живот и концентрира властта в малобройна Изпълнителна комисия, в последна сметка доминирана от партийния председател. И в анализа на тази партия Теодора Йовчева е открила важните елементи на персонализация – партията като персонално начинание на лидера, лични контакти при заемане на партийни постове, доминиране на Борисов при вземане на основни партийни решения, лоялност към фигурата на лидера, липса на всякакво съмнение в лидерството на Борисов. В текста е разкрито и „третото лице“ на персонализацията в ГЕРБ – ролята на лидера в изпълнителната власт. Борисов също неизменно печели персонален мандат с познатите последици за силната му позиция като премиер. И в трите правителства, които ръководи, той е притежавал свободата да назначава министри (в т.ч. на ключови постове), идващи извън партията (авторката е изчислила, че една трета от министрите в правителствата на Борисов са били непартийни специалисти). Не е имал проблем и да сменя министри от квотата на ГЕРБ – Йовчева посочва, че всеки трети министър е губил поста си в трите кабинета, без от това да последват особени партийни или

политически сътресения. Към края на анализа авторката подхваля и идеята за добавяне на нов индикатор, който да отразява и неформалната роля на лидера като израз на персонализация. Повод са множеството действия на Борисов, осъществявани извън институционалните пътища, при които той пренебрегва компетентните за случаите институции, като обявява и налага личните си решения.

Сравнението на двете партии продължава в последната (четвърта) глава на дисертацията, но вече с конкретната цел, на фона на очертаните в предните глави сходства от персоналистски характер, да се открие основното различие, довело до различната съдба на тези партии. Както се видя от тезата на авторката, това са различните организационни подходи към структурирането и функционирането им. Дисертантката детайлно ни показва различните пътища по отношение на организацията, по които тръгват двете партии от самия си старт. НДСВ съзнателно облича дрехата на „електорална партия“, като не изгражда местни структури, а разчита на личности като местни координатори. ГЕРБ, напротив, залага на силни местни структури и повсеместно участие в местната власт и управление. Теодора Йовчева е анализирала тези различни стратегии, от една страна, чрез използване на познатите вече подходи на документен анализ (уставите на партиите) и на интервюта, но вече и от друга страна, чрез проучване на електорална статистика по отношение на издигането на кандидати и на резултатите на местни избори. Това е разнообразило качеството на изследването и е дало допълнителна убедителна аргументация в полза на тезата на авторката. Пределно ясно проличава неспособността на НДСВ да участва пълноценно в изборния процес и управлението на местно ниво (в по-честия случай неиздигане на кандидати и слаби резултати на изборите) на фона на противоположната тенденция при ГЕРБ – самостоятелни кандидати в цялата страна и сериозни изборни успехи на местно ниво, довели до доминация в местното управление. Авторката доказва своята теза: Обяснението на различните съдби на двете партии (изтъпяването на НДСВ и изчезването ѝ от политиката срещу продължително поддържаната водеща позиция на ГЕРБ в страната) се дължи преди всичко в различните организационни стратегии.

В последна сметка Теодора Йовчева е доказала съществуването на различни модели персоналистски партии в зависимост от тяхната организационна структура. Нещо повече, тя с основание е поставила под съмнение популярната теза за потенциално краткия живот на персоналистските партии и е показала, че изграждането на стабилна организация и окопаване в местната власт могат да стабилизират влиянието във времето и на този тип партии. По такъв начин

тя допринася за обогатяване на изследователските резултати в една важна сфера на политическата наука и политическата практика.

Има основания да се очаква нейният труд да предизвика заслужен интерес сред учените в тази област. Фактът на публикуване на авторска статия в авторитетното списание *East European Politics and Societies* е сигнал в това отношение. В тази връзка мога също да потвърдя, че са изпълнени формалните и неформални изисквания за успешна защита – наличие на статии по темата на дисертацията, съответстващо отразяване на съдържанието на дисертационния труд в автореферата, адекватна самооценка на приносните моменти. И самият дисертационен текст със своя размер (201 компютърни страници), богатата библиография, академичен стил отговаря на нормите за подобен научен продукт.

Естествено към дисертационния труд могат да се отправят и някои бележки и да се посочат възможности за подобрене. Някои от тях бяха вече споменати в горния текст. Тук ще маркирам още някои.

По начало е ясно, че може да има и има повече фактори от само един (организацията), които да влияят върху стабилността и дълголетие на персоналистките партии, в т.ч. и в България. Самата авторка го е отбелязала в края на текста си, а когато изследва състоянието на медийната среда волно или неволно се докосва до други възможни причини (виж с. 115). Това обаче не намалява значимостта и приносния характер на труда, тъй като дисертантката е имала достатъчно основания да се концентрира в изследването си върху водещия фактор.

В текста се срещат известни повторения, част от които вероятно са оправдани, но други изглеждат излишни (например с. 12, 28, 82, 105, 119, 163). Някои български транскрипции на имена на чуждестранни автори не са точни. Приложението би могло да бъде по-богато, като се има предвид периодът на изследване.

Тези бележки са по-скоро периферни на фона на сериозното изследователско постижение на авторката, която в своята дисертация е показала дълбоки познания, самостоятелно мислене и способност да обхваща комплексно и задълбочено предмета си на изследване.

Така че, заключението ми е ясно: На вниманието ни е представен труд с високи качества, в който докторантката успешно е осъществила задълбочено изследване на сложна, недостатъчно изследвана и значима тема.

Това ми дава всички основания да подкрепя категорично присъждането на образователната и научна степен „доктор по политология” на Теодора Александрова Йовчева.

София, 2 юли 2021 г.

доц. д-р Добрин Канев